

Almir Alić, Tuzla (Bosna i Hercegovina)

Crno zlato

Roknulo je iza ponoći. Bliže jutarnjim satima. U rudniku lignita Dobrnja, nedaleko od Tuzle. Lignit je ugalj srednje kalorijske vrijednosti, a emisije ugljikovog dioksida u termoelektranama koje ga koriste mnogo je veća u donosu na druge energenete. Nerentabilan. To je saznala tek kasnije, u školi. Stipendiranoj. Eksplodirao je oblak ugljične prašine uslijed nepravilnog miniranja čelične podgrade. U oknu se nalazila najmlađa smjena rudara, prosječne starosti dvadeset i sedam godina. Stotinu i osamdeset komorata, zatrpanih u utrobi zemlje. Nakon trideset godina, tokom školske ekskurzije, u madridskom muzeju je ugledala Caravaggiovu sliku Nevjernog Tome. Kažiprstom je rovio po ranama na tijelu Isusa Krista. Isus je, navodno, tražio da Toma stavi prst u njegove rane, a potom izjavio: „*Ti vjeruješ jer si me vidio. Ali blago onima koji me nisu vidjeli, a vjeruju.*” Ulje na platnu i tragovi povraćanja u ženskom toaletu. Zemlja je živi organizam. Opasno je roviti po njenoj utrobi.

Bila je mala da bi shvatila šta se dogodilo 26. augusta 1991. godine. Zreli ljudi su skloni vjerovati brojkama. Kvantificiranju stvarnosti. Iza poginulih rudara ostalo je 365 djece. Po jedno siročće za svaki dan u godini. Duga je bosanska godina. Posmrtni ostaci komorata položeni su u metalnim kovčezima ispred zgrade općine u Tuzli, pet dana nakon tragedije. Tijela u raspadanju, prekrivena zastavom države u raspadanju. Težak vonj osjećao se u zraku. Zajednički ga je udisalo više desetina tisuća stanovnika grada. Solidarnost u vremenu iščekivanja raspleta političke krize. Stotinu i pedeset vojnih kamiona prevozilo je tijela poginulih rudara na pokop u Lukavac, Kalesiju, Srebrenik... Dva su se zaustavila u Puračiću. Nijedan ispred Lejline kuće.

Poginula je cijela smjena rudara rudnika „Kreka“. Svi, izuzev Lejlinog oca Kadira, koji se nalazio najbliže izlazu iz rudnika. Nakon redovne prozivke, tog dana je određen za dopremu repromaterijala u jamu. Prošle sedmice bio je u čelu okna. Sudbina. Dobio je opekotine trećeg stupnja, oštećenje živčanog sustava i dijabetes. Nakon četrdeset dana, provedenih na odjelu intenzivne njege, vratio se kući. Tridesetogodišnji pedesetogodišnjak. Noću je ječao u snu, a

danju, s dogorjelim cigaretom zaglavljenom među požutjelim prstima, gledao kroz prozor kuće s novom fasadom. I novoizgrađenim katom, kojeg je tragedija učinila mogućim. Desetak prethodnih godina živjeli su „pod pločom“. Rudarska plaća pretvarala je život u niz beskonačnomalih rata i odgođenih želja. Nakon nesreće u Dobrnji, rudnik „Kreka“ osnovao je fond iz kojeg je stigla jednokratna pomoć za stambeno zbrinjavanje. Dovoljno za kat i fasadu. Za Lejlu simbolična stipendija tokom osmogodišnjeg školovanja i obećanje da će biti produžena ukoliko krene u Srednju rudarsku školu. Časno je to zanimanje, a svima nama, svakako, valja u zemlju. Prije ili kasnije.

Oca je redovno posjećivao kolega Mensur. Uglavnom su šutili, ponad *fildžana* u kojima se hladila čemerli kava. Gost je rudar iz prethodne smjene. Među prvima je pritekao u pomoć nastradalim komorantima. On je izvukao spaljenog oca na svjetlost dana. Engleskog pacijenta iz Puračića.

„Ne ide, ni ovo moje, nabolje“, Mensur je svaki put razgovor započinjao posttraumatskim refleksijama sopstevog tijela na rudničku tragediju.

Lejla je sjedila na šarenoj ponjavi u hodniku i slušala povremenu razmjenu kratkih rečenica između šutljivih kolega. Ima nečeg privlačnog u priči starijih ljudi. Životno iskustvo, dramaturgija razgovora, zabranjene riječi. Djeca to upijaju na bezbroj različitih načina.

„Okno je bilo zatrpano, a požar smo gasili vatrogasnim crijevima provučenim kroz mjestimične otvore na ruševinama“, pričao je Mensur.

Onda se čuo dubok uzdah iz očevih grudi. Nastupila duga pauza. Šutnjom su razblaživali teško svarljive informacije, čineći ih tako lakšim za prihvatanje. Srkanje kave. *Fildžan* zvučno dotakne površinu metalnog pladnja. Lejla je svoje lutke privukla bliže vratima. Osjećala je magnetizam straha koji, paradoksalno, privlači dječiju pažnju iako bi trebala bježati s nesigurnog terena u zaštitu majčinog zagrljaja. Ali ona je bila obuzeta vlastitom brigom. Preživio joj je muž, a izgubila je supruga. Najteža je samoća u dvoje.

„Trećeg dana smo se konačno probili u okno. Smrad raspadanja štipao je oči. Bauljali smo kao po močvari. Oko nas su plutale nadute ljudske mješine. Kad sam povukao *rahmetli* Ešefa, otpala mu je cijela ruka. K'o da je skakavac...“

Pijetet prema smrti postoji samo u književnosti. Lejla je to shvatila za vrijeme srednjoškolskih dana čitajući ratne klasike s opisima ruskih stepa i belgijskih tranšeja. Običan je svijet govorio prostim rječnikom, ne razmišljajući o proklamovanoj nepovredivosti tjelesnog integriteta čovjeka. Poređenje sa životinjama bilo je jasno i razumljivo. Dehumanizacija banalizira smrt. Pogibija jednog čovjeka sablažnjava ljude, a više stotina umrlih otupe naš kapacitet za žalovanjem. U tome se skriva prokletstvo brojeva. Nema razlike između 180 ili 250 poginulih. A kreneš li nabrajati pojedinačna imena, onda to postane zajebano. Sakib, Mustafa, Anto, pa opet Mustafa, Petar, Safet, Salih, Drago, još jedan Mustafa... Mustafa je često ime kod bosanskih muslimana. Učestala je i tragedija koju sa sobom nose.

„Sjećaš li se ti ičega?“, upitao je Mensur.

Nakon preduge šutnje, zrak je ustalasio promukli očev glas: „Vidio sam sivo-zelenkastu svjetlost prije eksplozije. A onda sam osjetio studen, iako je sve oko mene gorjelo. Iza čeone grede, na dnu hodnika, otvorila se rupa, a iz njenog mraka k'o da je provirila glava *džinna, tobe jarabbi*. Ili je mene prekrilo mrak, a ja usnio plamene spodobе?“

Na pomen *džinna*, Lejla je bježala u kuhinju. Smirivala ju je tiha rutina majčinih pokreta dok razvija jufke za pitu. Tijesto je razvlačila na kuhinjskom stolu do granice pucanja. Ispod prvobitno neprozirne smjese, polako su se promaljale cvijetne šare plastične mušeme što je prekrivala stol. Tijesto je mjestimično pucalo i stvaralo nelijepu asocijaciju na poderane ženske najlonke. Možda je zbog toga Lejla u svojoj tašni godinama nosila rezervne čarape. Da slučajno deranje finog tkanja lakše odbaci od sebe. Kao zmijsku košuljicu. Ne trava joj podsjetnik na mučno vrijeme oponašanja života koje se odvijalo nakon očevog povratka iz bolnice.

Trebala je oca. Kao što ženska djeca bezrazložno ovise o njihovom autoritetu. Žudila je za njegovim zagrljajem, baš kao nekada dok se umoran vraćao iz smjene, a opet odnekud pronalazio rezerve živosti u susretu s obitelji. Zagrlila bi ga i milovala ružne ožiljke od opekotina na očevom licu, usprkos dječijoj gadljivosti prema nasvršenostima ljudskog tijela. Samo da je izašao iz staklenog zvona šutnje i bezglasne komunikacije s poginulim komorovima. Zbunjeno je gledala pogurenu ljušturu što zuri u prozorsko, kao da je rudničko okno, u koje više nije mogao sići. Dobio bi napad gušenja, pa je uprava rudnika postavila Kadira za noćnog čuvara s istim platnim razredom. Najveći dio plaće odlazio je na lijekove. Na noćnom stoliću nalazile su se staklene bočice s raznobojnim tabletama i nerazumljivim imenima. U džepu pumpica za inhaliranje zbog čestih napada kašlja. Krenulo bi iznenada. Ubrzo bi nastupilo

gušenje, a očevo lice preplavilo modrilo. Vrat mu se širio kao kod kobre u pokušaju organizma da fizički poveća otvor za nedostajući dotok svježeg zraka. Tada bi ruku panično gurnuo u džep i izvukao pumpicu. Protresao je nekoliko puta i prisionio na usta. Čulo bi se zračno štrcanje koje je otac gutao kao žedan vodu. Nakon toga mu je bilo bolje. Naizgled. Čim bi povratio dah pripaljivao je cigaretu kao da želi prevariti misli. Vrijeme je mjerio ispušenim cigaretama. Četiri kutije sarajevske Drine potroše jedan dan. Pluća se navikla na memljivu rudničku *havu*. Trebao mu je podsjetnik da je još uvijek komorat u ugašenom rudniku bez ljudi. Čuvao je ograđen prostor nekadašnjeg kopa Dobrnja-Jug i zurio u tamu noći, očekujući da će odnekud izroniti svjetlost sa šljemova komorata nakon završene smjene. Zvezdano nebo bilo je prepuno rudara.

Sa deset godina postala je zrelija od svojih vršnjaka. Učini to gubitak roditelja, pa makar on fizički još uvijek postojao. Zavjereničkim tonom rekla je majci: „*Džinni* su ukrali očevu dušu. Ono tijelo više nije on.“

„Nije, šćeri, nego više ne voli da ga stišću dok ga grle“, tješila ju je mati. „To se zove klaustrofobija. Strah ga je skućenog prostora k'o tebe zmija.“

Lejla je rasla, a otac se smanjivao. Uvlačio je glavu u ramena, kao da se želi sakriti višemjesečnoj iscrpljujućoj potjeri *džinna* oslobođenih iz utrobe zemlje. Pamtiće ga po prosijedom potiljku, lica okrenutog ka prozoru. Kao da čuva stražu od nevidljivog neprijatelja. Da rudnički požar ne zahvati i njegov dom. Ostaće željna oca i tražiće ga u drugim ljudima cijelog života.

Životna nesreća obilježila je Lejlino obrazovanje. Koncept roditelja ponekad preraste obiteljski okvir. Kad se otac podržavi, onda se njegova tragedija pretvori u stipendiju. Dogodi se monetarizacija očevog stradanja. Bez njegovog znanja i utjecaja. Državni aparat tako pokazuje slabost, priznanjem da je njegova opstojnost bila ugrožena. I da se neko žrtvovao za formulare i pečate. Osnovnu je školu svršila kao stipendistkinja rudnika. Pamti izbezumljenu majku, s gomilom papira u rukama, kako je vuče po tamnim hodnicima upravne zgrade rudnika „Kreka“. Sažaljiva lica službenica, koji je neprestano upućuju po još jedan potpis na drugom katu.

„Generalni direktor je na službenom putu. Možete li svratiti sljedeće sedmice? Kad god vama paše!“

Lejlinoj majci je odgovaralo odmah. Ne, jučer. Privid izbora zapravo je značio ugađanje birokratskim zahtjevima. U mračnim hodnicima upravne zgrade osjećala se kao Jona u utrobi kita. Progutana živa. Možda je tad mogla naslutiti osjećaj suprugove klaustrofobičnosti. Samo da je imala vremena razmišljati o sebi. Žena je mitska ptica što kljunom otkida sopstveno perje praveći mekano gnijezdo za svoj porod.

Psihijatar je rekao da ocu nema lijeka i neka radi sve što mu godi. Organizam to najbolje prepoznaje. Lejli nije bilo jasno kako neprestano buljenje kroz prozor može čovjeku vratiti volju za životom. Otac bi ponekad izlazio iz *zindana* šutnje i progovorio poneku kratku primjedbu o vremenu. Lejla je te trenutke doživljavala kao simfoniju najljepših zvukova. Očekivala je još, u ljudskoj prirodi je da stalno pomjeraju horizonte sopstvenih želja, možda će ju otac posaditi u krilo i čvrsto priviti uz sebe. Nakon završenog obroka, otac je odlagao kašiku pored *sinije* i odlazio u spavaću sobu da „ispuši još jednu“. Lejlina mati tiho je skupljala prljavo posuđe i stavljala ga u sudoper da se otkiseli u mlakoj vodi. Da omekša. Lakše se pere. Bila je lijepa žena, na onaj starinski način sakriven u čistoći duše, jedrosti tijela i strukturi lica. Nikada našminkanog. Cijeli joj je život prošao u sitnim ritualima vezanim za održavanje domaćinstva. Sunce se vertikalno penjalo i spuštalo na njenom nebu, a ona se kretala u krug po kućnom dvorištu. Lejli je majka namijenila drugačiju sudbinu. Osjećala je da obrazovanje mijenja teški ženski usud i insistirala na školovanju svog djeteta. Nije joj bilo teško stojati u redovima za novu školsku stipendiju.

Kadir je, vremenom, potpuno prekinuo sponu s ovim svijetom. Potpuni stranac nijemo je vegetirao, prinoseći usnama žar cigarete. Lejla ga nikad nije vidjela da izlazi iz spavaće sobe. Samo bi povremeni napadi kašlja i zvuk inhalatora podsjećali na nekadašnjeg oca.

Isprva je mislila da je majka mrzi. Da je ružni podsjetnik na njenu nesreću. Da je zbog toga tjera iz kuće. Po cijele dane je provodila s drugaricama. U normalnim i nenormalnim domovima. Svakako toplijim od njenog. Dani su se vezali u mjesece, a oni u srednjoškolske godine, tokom kojih je gradila sopstveni svijet. Misleći da novim iskustvima raskida okove prošlosti. Majka je insistirala na njenom smještaju u studentskom domu, tokom studija u Tuzli. Izabrala je rudarski fakultet jer je samo tako mogla obezbijediti stalnu stipendiju. Dijete Dobrnje. U rodni se Puračić vraćala rijetko. Gledati majčino lice. Nekadašnju ljepotu premrežavali su sve dublji kanali bora. Osmijeh je bio rijedak gost. Vijest o položenom ispitu nakratko bi mekšao prerano ostarjelo lice. Koža odaje kvalitet ljudskog života.

„*Mašallah*, šćeri.“

Kroz odškrinuta vrata dopirao je dug kašalj. Ako bi ostala na konaku svjedočila je tihoj jeci koja bi uvijek završila paničnim buncanjem.

„Evo ih, evo ih! Dolaze po mene...“

Zapamtila je samo oćev glas. Urezan u trajnom sjećanju. Poput mirisa i zvukova iz rane mladosti. Kad uzorkujemo život, postajući zreliji za novo iskustvo. Ogromnu prazninu u duši naselila je tiha jeka. Njeno tijelo postalo je mreža pustih rudarskih revira.

Majka je rezala spone. Molila je da više ne dolazi. Da ima svoj život. Bude balon bez nepotrebnog balsta. Da leti. Jer nebo je beskrajno. Kao životne mogućnosti. Kao svi naši izbori, ćija smo puka posljedica.

U rodnu kuću se vratila dva puta. Prvi put nakon što je otac nastradao u požaru.

„Pridružio se svojim komoratima.“ Majka je koristila eufemizme opisujući oćevu smrt. Ipak ga je ona najbolje poznavala. Mladalaćku ljubav pretvorenu u cjeloživotnu kušnju.

„Zaspao je sa cigaretom. Prevario ga san na noćnoj straži i plameni *džinni* su konaćno ugrabili njegovu dušu.“

Lejla je slušala majćinu priću, nakon oćevog ukopa, razmišljajući o beskrajnom ljudskom kapacitetu za deponiranje bola. Kolektorima patnje, bez ikakvog oduška.

„Kad su ugasili požar, na izorjelom krevetu pronašli su ugljenisano tijelo. Mrko kao lignit...“

Ugalj niske kalorijske vrijednosti. Nerentabilan. A potreban. Kao simbol naše bijede. Našeg crnog zlata.

Majka je umrla nakon vijesti o položenom diplomskom ispitu svoje jedinice. Kao da je čekala samo to, prije nego mirne duše odveže svoj maleni ćun i pusti ga da otplovi u mistićne predjele gdje se rijeka života raćva u rukavce sjećanja.

Tada je posljednji put posjetila rodnu kuću. Prodala ju je u besćijenje, potpuno svjesna da je napravila odlićan posao. Nakon studija dobila je posao u tuzlanskoj Srednjoj rudarskoj školi. Prednost nad ostalim kandidatima dao je otac. Dodatni bodovi za ųrtve rudarske nesreće u

rudniku Dobrnja. Kao da je, s onog svijeta, nadoknađivao propuštenu ljubav prema svojoj kćerki.

Počela se zabavljati s nekadašnjim profesorom s Raudarskog fakulteta. Dvadeset godina starijim Farukom. Nisu imali djece. Voljeli su se na neprimjetan način, kao većina parova u tihoj bosanskoj letargiji.

Najesen je svoj razred povela na naturalnu ekskurziju u Španiju. U Madridu su posjetili čuveni muzej Prado. Faruk je ostao u Tuzli, osjećajući kako mu nedostaje njegova Lejla. Jutarnja kava traži društvo. Pio ju je sam, opsjednut čudnim mislima dok je gledao Kadirov spaljeni inhalator izložen na vitrini. Usamljeni eksponat i podsjetnik na oca koji se sa zakašnjenjem pridružio četi spaljenih komorata.

Nikada nije upoznao ženu kao što je Lejla. Ženu kojoj zagrljaj znači vrhunac ljudske intime. Grlio ju je, zato, kao da ne postoji sutrašnji dan.